

Kudělka, Zdeněk; Borský, Pavel; Konečný, Lubomír Jan; Samek, Bohumil

Výzkum románské architektury na Moravě VI

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. F, Řada uměnovědná.
1990-1992, vol. 39-41, iss. F34-36, pp. [183]-204

ISBN 80-210-0699-4

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/110527>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MATERIÁLY

VÝZKUM ROMÁNSKÉ ARCHITEKTURY NA MORAVĚ

VI

V letech 1988—1991 pokračoval výzkum románských lokalit na jižní Moravě, začatý v roce 1975. Z poznatků, učiněných v této době, předkládají zpracovatelé tyto zajímavé výsledky.*

Brno, místní část Bystrc, *kostel sv. Jana Křtitele*

Z letopočtů a pamětních nápisů na kostele (na hudební kruchtě = 1843, na severním průčelí = 1897) a z nynějšího stavu památky se usuzovalo, že původní bystrcký kostel, poprvé připomínaný r. 1531, za přestaveb zcela zanikl.¹ Podrobný průzkum stavby a studium projektů na její přestavbu však svědčí o opaku. Předně je nepochybné, že západní část lodi s pozdně renesanční klenbou představuje zbytek malého pozdně románského kostela s kruchtovitou emporou; tu osvětlovalo trychtýřovité okno s kamenným čtyřlístem, dochované v jižní zdi. Na projektu z 90. let 17. století je pak ona stará část lodi odlišena barevně; v jižní zdi měla portál chráněný plochostropou předsíní.² K západnímu průčelí se v lici severní zdi lodi již tehdy přimykala neprůchozí mohutná hranolová věž; ta tam stojí dosud. Věž je zřejmě pozdně renesanční a její vznik lze snad spojit s letopočtem 1592 na zvonu, zavěšeném ve věži do r. 1917. Navržená přestavba (prodloužení lodi o jedno pole, výstavba trojboce uzavřeného kněžiště o šířce lodi, čtyřboká sakristie na severní a obdobná kaple na jižním boku) se však neuskutečnila; tehdy, nebo snad ještě později byla vybudována pouze sakristie. Aktuálnost zvětšení kostela se projevila znovu počátkem 19. století. Proto inženýr Zeissl vypracoval r. 1810 nový projekt; ten byl 1. července t.r. schválen moravskoslezským stavebním ředitelstvím v Brně.³ Ke stavbě sice opět nedošlo, Zeisslův plán je však důležitý pro úplné poznání

* Předchozí zprávy byly uveřejněny ve SPFFBU F 21/22, 1977/78, 39 n., F 25, 1981, 55 n., F 26/27, 1982/83, 79 n., F 28/29, 1984/85, 29 n. a F 32/33, 1988/89, 63 n.

¹ J. Vodička, *Přehled vývoje farních a matričních obvodů v Brně*. Brno v minulosti a dnes 7, 1965, s. 196. Autor ovšem předpokládá „značné stáří“ zdejší fary.

² Státní oblastní archiv v Opavě, pobočka Olomouc ACO G 1, kart. 4720. Tamtéž rozpočet na stavbu, který předložili 9. 2. 1691 zedníci mistři Jan Robeš z Veverské Bitýšky a Antonio Kravona z (Dolních) Kounic; žádost duchovního správce v Komíně Matyáše Františka Foukala o povolení k rozšíření bystrckého kostela, prezentovaná v olomoucké biskupské konsistoři 3. 4. 1691, obdobná žádost brněnského děkana Ignáce Františka Millera z 8. 6. 1691 a nedatovaný rozpočet brněnského tesařského a pokrývačského mistra Gregera s půdorysem krovu a dřevěné konstrukce sanktusníku.

³ Zeisslův projekt (půdorys kostela včetně hřbitovní zdi a kaple či karneru, půdorys krovu, podélný řez přístavbou s napojením na starou část, příčný řez s nárysem

podoby původního chrámu. Ten se skládal z lodi obdélníkového půdorysu o vnitřních rozměrech 8,85 × 6,95 m (kótováno) a z odsazené půlkruhové apsidy hluboké 2,20 m. Kostel byl přístupný portálem v jižní zdi lodi.

Podle Zeisslova zaměření obklopoval kostel r. 1810 hřbitov uzavřený zdí tvořenou různě dlouhými stranami protáhlého nepravidelného osmiúhelníka. Na východní a západní straně měla zeď brány, k jihozápadnímu úseku přiléhala drobná kaple se čtvercovou lodí a obsazenou apsidou. Byla patrně plochostropá, stavební osa vedla od jihovýchodu k severozápadu. Z plánu nelze vyčíst, zda šlo pouze o pohřební kapli nebo o kámer; stavba i s ohradní zdí hřbitova zmizely beze stopy.

Kromě rozhojnění počtu venkovských raně středověkých kostelů na Moravě má nález v Bystřici také závažný význam pro chudé dějiny obce. Bystřec patřil od nejstarších dob ke zboží zeměpanského hradu Veveří, první písemná zmínka o vsi se objevuje až r. 1373.⁴ Naším zjištěním se však historie posunuje mnohem hlouběji do minulosti, neboť z existence tribunového kostela lze usuzovat, že nejspíše v 1. polovině 13. století stál v Bystřici zeměpanský dvorec, pravděpodobněji sídlo neznámého vladyky.

(BS)

B u k o v (okr. Žďár nad Sázavou), *hrad Bukov*

V letech 1988 až 1990 byl dokončen výzkum vnitřního hradu.¹ Práce, které se zaměřily na dobírání a revizi odkrytých ploch, popřípadě na konzervaci nejvíce narušeného zdiva, přinesly už jen ojediněle závažnější poznatky. K nim patří především odkrytí profilu příkopu pod vstupním mostem (viz připojenou kresbu) a nález pěti brakteátů snad ze třetí čtvrtiny 13. století v koutu místnosti západně od věže.² Rovněž další práce na hřbetě valu v místech předmostí nepřinesly v otázce rekonstrukce jeho podoby nic nového.³ Nalezené kamenické články byly usazeny na prostranství mezi vytápěcí místností a čeledníkem (?), nejcennější z nich pak předány v červenci 1991 Vlastivědnému muzeu v Bystřici nad Pernštejnem, kde budou uloženy také ostatní nálezy.⁴

(ZK)

průčelí předsíně a věže kreslen černou tuší, síla zdiva položena černě, šedě a červeně, na papíře rámovaném širokou linkou 546 × 411 mm) v Moravském zemském archívu v Brně B 18-plány, kart. 8, čj. 857/1810. Kopie schválená stavebním ředitelstvím tamtéž B 18-plány, kart. 10, čj. 761/1812.

⁴ Viz CDM X, č. 209, s. 228.

¹ Začatý roku 1982. Srov. předchozí zprávy ve SPFFBU F 26/27, 1982/83, 79 n., F 28/29, 29 n. a F 32/33, 64 n.

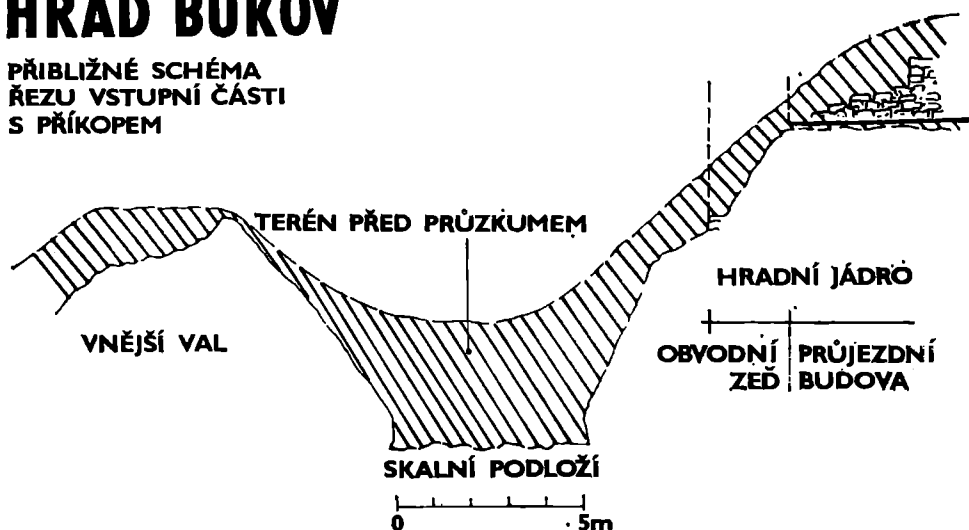
² Jihlavského původu? Brakteáty byly předány k prozkoumání a ošetření numismatickému oddělení Moravského zemského muzea v Brně.

³ V pracích po stranách zkoumaného místa by ovšem bylo možno pokračovat.

⁴ Jedním z kamenických článků je část portálového záklenku s jehlanovitým či klínovitým útvarem ve výzlabku, publikovaná v předchozím dvojčísli SPFFBU F 32/33, 1988/89, 66, obr. 12. K tomuto morfologicky ojedinělému detailu, z hlediska provenience huti, která stavěla bukovský hrad, nepochybně velmi výmluvnému, existuje zatím — pokud vím — jediná bližší analogie. V jedné z místností zámku ve Znojmě je provizorně uložen opracovaný kvádr s okoseným nárožím, do kterého vbíhá podobně jehlanovitý útvar. Článek, který byl jako druhotně upotřebený nalezen v minulých letech asi ve východní zdi někdejšího paláce a který je možno datovat nejspíše dvacátými nebo nejspíše třicátými lety 13. století, je dosud nejstarším dokladem existence vnitřního hradu z románského údobí.

HRAD BUKOV

PŘIBLIŽNÉ SCHÉMA
ŘEZU VSTUPNÍ ČÁSTI
S PŘÍKOPEM

II. Hrad Bukov, *přibližné schéma řezu vstupní části s příkopem*. Podle L. J. Konečného nakreslila I. Kucharská

Dolní Kounice (okr. Brno-venkov), *bývalý premonstrátský klášter Rosa Coeli*

V roce 1991 byl v omezeném rozsahu proveden zjišťovací výzkum v objektech bývalého kláštera premonstrátek,¹ zaměřený na rekonstrukci původní stavební podoby klášterní fundace z roku 1181.² Marginální charakter úvah o počátcích i výsledku nejstarší stavební fáze v dosavadní odborné literatuře ovlivnila vedle nedostatku písemných zpráv především absence terénního výzkumu.³

Nejzajímavější poznatky přinesly sondy v přízemí jednotlivých křídel patrové gotické křížové chodby při severní straně klášterního kostela. V západním rameni ambitu byl v sondě při vnitřním líci průčelí obvodové zdi chodby, v místech výklenku po zrušeném vstupu, nalezen v hloubce asi 100 cm pod dnešní úrovní rozšířený předzáklad této zdi, provedený z lomového zdiva pojeného rezavě hnědou, silně písčitou maltou. Průběžný ústupek pak byl zjištěn i v další sondě při téže zdi,

¹ Výzkum, který byl posléze zastaven z rozhodnutí oddělení kultury a památkové péče Okresního úřadu Brno-venkov, provedl v rámci zadaného diplomového úkolu student semináře dějin umění *Jan Hořínek* spolu s autorem zprávy. Vlastnímu výzkumu předcházela geofyzikální průzkum celé lokality. Jeho výsledky budou publikovány samostatně.

² *Letopis Jarlocha, opata kláštera míleveského*. In: *Letopis Vincenciův a Jarlochův*, Praha 1957, s. 129–130. K osobě fundátora srov. Richter, V., Krsek, I., Stehlík, M., Zemek, M., Mikulov, Brno 1971, zejm. s. 48–57.

³ K stavebním dějinám kromě vlastivědné a topografické literatury srov. např. Svoboda, K., *Popis, stavební vývoj a umělecko-historické ocenění kláštera Rosa coeli v Dolních Kounicích*. Klášter „Rosa coeli — Růže nebeská“ v Dol. Kounicích, Brno 1935; Petrů, J., *Rosa coeli v Dolních Kounicích*, Brno 1965; Sedlák, J., *Einige Beispiele des „frühgotischen“ Historismus in der mährischen Architektur des 15. Jahrhunderts*, SPFFBU F 16, 1972, s. 18–23; Radová-Štiková, M., *Dolní Kounice — hrad, klášter a městečko*, Acta polytechnica, Praha 1975, ř. I, č. 4, s. 75–95; Kudělka, Z., *Románská architektura na Moravě*. In: *Dějiny českého výtvarného umění 1/1*, Praha 1984, s. 78, pozn. 18.

v jihozápadním koutě křížové chodby. Zde byl ukončen mohutným, částečně opracovaným nárožním kvádrem. Za ním pokračoval rozšířený předzáklad nacházející se oproti předcházejícím úsekům v úrovni zvýšené o 65 cm. Existenci starší zdi předpokládané na základě této nálezné situace, svázané v základovém zdivu se základovým zdivem západního průčelí, která by od západu k východu (pod jižním křídlem křížové chodby) probíhala paralelně se společnou zdí kostela a tohoto křídla ambitu (ve vzdálenosti 420 cm od ní), potvrdila sonda v protilehlém jihovýchodním koutě chodby. Pod vrstvou recentního zásypu zde byla odkryta dlažba z dlaždic cihlové barvy, čtvercového formátu o straně 22 cm, ukotvená na rozšířeném předzákladu obvodové zdi kostela a na zdi severního ramene transeptu, které jihovýchodní kout křížové chodby vymezují.⁴ Dlažba nepochybně souvisela s vybavením interiéru dochované gotické architektury. Pod dlažbou a pod souvrstvím navážky, do níž byl zapuštěn hrob, bylo nalezeno částečně lícované lomové základové zdivo, na východě přerušené hlouběji zapuštěným základem transeptu. Jako pojiva bylo užito malty stejného odstínu a zřejmě i téhož složení, jako tomu bylo u předstupně staršího základového zdiva v předcházejících sondách. Rovněž průběh zdiva odpovídal umístění nárožního kvádrů v západní zdi chodby.

Obdobná situace byla zjištěna také v sondě v severním křídle chodby. Základový ústupek se nacházel pod navázkou se stopami intenzivního pohřbívání na niveletě shodné s úrovní rozšířeného předzákladu v jižní části kvadratury. V úrovni ústupku na zdivo navazovala orientovaným hrobem porušená maltová křadla, na níž byl založen sokl klenební přípory při pilíři protilehlé otevřené arkády ambitu.

Uvedené poznatky, stejně jako nově odkryté střílnovité špaletované okno s půlkruhovým záklenkem v západním průčelí ambitu, a v literatuře již zmiňovaná archaická struktura zdiva průčelí, jakož i dosud nepovšimnuté podřezávané spáry do řádků kladeného zdiva severní zdi křížové chodby svědčí o tom, že kromě základů pocházejí ze starší stavby i části nadzemního zdiva na západě a na severní straně gotického ambitu.⁵ Půdorys starší stavby ve tvaru obdélníka vymezuje na jihu zjištěná zeď a identifikované jihozápadní nároží. Uzavření půdorysu stavby na východě už nemohlo být zkoumáno. Pouze v sondě při severní straně obdélné prostory, zaklenuté dvěma poli křížové žebrové klenby, v sousedství severního ramene transeptu, byl zjištěn opět ústupek základového zdiva, a to v úrovni odpovídající starší fázi. Zeď nad rozšířeným předzákladem je vyzděna z částečně opracovaných kamenů, kladených do pravidelných řádků o výšce asi 20 cm. Struktura tohoto pásu zdiva se výrazně liší od zdiva nad současným terénem.⁶

Takto v torzu půdorysu a částečně ve hmotě zdiva rekonstruovanou starší stavbou, situovanou v superpozici pod gotickým ambitem a rajským dvorem, zatím blíže neurčené funkce, lze předběžně datovat do první třetiny 13. století.

(PB)

Dobřínsko (okr. Znojmo), *kostel sv. Prokopa*

Do katalogu pozdně románských staveb bude nutné nově zařadit dobřínský kostel, v odborné literatuře dosud neznámý. Zjištění není překvapující, neboť ves leží na území se starým osídlením a přidružuje se k okolním lokalitám ve vidlici při soutoku řek Jihlavy a Rokytné s významnými raně středověkými památkami (Ivančice, Reznovice, Jamolice, Dubňany, Vémyslice, Rybníky-Tupanov, Moravský Krumlov).

Dobřínsko se připomíná ve známé listině olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka z r. 1141 (CDB I, č. 115, s. 123); podle ní patřilo tehdy k znojenskému kostelu. V 2. polovině 13. století (doloženo r. 1278) patřilo Dobřínsko místním vladykům;

⁴ U východní zdi se tento ústupek o šířce asi 20 cm směrem k severu postupně zužoval, až splynul s vnitřním lícem ve vzdálenosti přibližně 5 m od vnitřního jihovýchodního koutu ambitu.

⁵ V souvislosti s tím je zajímavé, že mohutné opěráky při západním průčelí jsou přizděny na spáru.

⁶ Část původního líce je překryta plentou z lomového zdiva, odsekanou nad úrovní terénu.

Mikuláš z Dobřínska pak prodal ves r. 1298 jamolickým templářům a ti ji připojili k panství hradu Templštejna. Součástí templštejnského zboží zůstalo Dobřínsko i po zrušení řádu a spolu s ním se někdy před r. 1625 dostalo k panství v Moravském Krumlově.

Pro časové zařazení vzniku kostela v Dobřínsku poskytuje oporu jeho zasvěcení (sázavský opat byl kanonizován r. 1204) a památka sama. Nynější chrám s pozdně gotickým závěrem kněžiště a se západní přístavbou lodi z r. 1826 (r. 1836 přístavěna věž) obsahuje totiž architektonicky nenáročný kostel s lodí obdélníkového půdorysu (dosud s rovným stropem) a s nepatrně odsazeným, původně zřejmě krátkým rovně ukončeným kněžištěm; nelze říci, zda mělo klenbu nebo bylo také plochostropé. Dnešní stav památky sice neumožňuje zjistit někdejší vstup či okna; chybějí výrazné architektonické články. Rozsah nejstarší stavby lze však bezpečně rozpoznat na půdě prohlídkou obvodových zdí: loď a západní kněžiště byly vystavěny z poměrně velkých pravidelně lámáných kamenů pečlivě vrstvených do řádků na vápennou maltu. Trojboký závěr kněžiště odděluje zřetelný šev a zdvoje závěru je z drobnějšího nepravidelně kladeného lomového kamene. Pro datování kostela do 13. století — nejlépe asi do poloviny nebo do doby po polovině věku — svědčí také vnitřní stěny lodi, západní části kněžiště i vítězného oblouku; ty se směrem vzhůru příznačně rozbíhají. V patě lomeného záklenku zděného oblouku jsou pak zasazeny úseky kamenné římsy se svislým čelem a hladkým zkoseným podvalkem. Lze předpokládat, že římsy patřily původnímu oblouku; ten byl v souvislosti s úpravou kněžiště v 2. polovině 15. století zvýšen kvůli nynější žebrované paprscité klenbě kněžiště.

(BS)

Hostěradice (okr. Znojmo), farní kostel sv. Kunhuty

Nejnovější nálezy v Hostěradicích dokládají názorně jednak potřebu soustavného sledování stavebních zásahů do historických budov (pokud nelze provést systematický výzkum), jednak ošidnost soudů vycházejících z dílčích poznatků. — Po odstranění moderního přístavku v koutě sevřeném jižní zdi kněžiště a východní zdi dvoulodní kaple se v létě r. 1990 obnažila zeď kaple s rozrušenou plentou. Po odebrání vyrovnávací vrstvy omítky smíšené se zlomky cihel se v ose severní lodi kaple objevila zazdívka vyplňující otvor s půlkruhovým záklenkem; svými rozměry připomínal zazděný otvor vítězný oblouk drobné sakrální stavby. Byl organicky zapojen do zdi z lomového kamene a jeho ostění překrývala hladká omítka natažená lžící. Výzkum v dvoulodní kapli r. 1979 (viz zprávu ve SPFFBU F 25, 1981, s. 58) bohužel neřešil vztah nalezeného základového zdiva a východní zdi kaple, takže nelze činit určitější závěry. Nicméně je zřejmé, že nejstarší stavební dějiny hostěradického kostela stále není možno jednoznačně uzavřít. Omezenost dosavadních znalostí také znemožňuje rozhodnout, zda nově zjištěný otvor souvisí s komendou (obydlím), nebo se má chápat jako vítězný oblouk boční kaple konventního chrámu, či dokonce jako pozůstatek farního kostela z doby před příchodem řádu německých rytířů do Hostěradic. — Při této příležitosti je třeba dále upozornit na soudobý nález černé kuchyně v přízemku dnešní hostěradické fary. Ten však byl bez jakékoliv dokumentace zlikvidován natolik, že o kuchyni dnes nelze nic bezpečného povědět. Vzhledem k tomu, že se nacházela v budově z poloviny 13. století, jde nepochybně o výrazné ochuzení památky. I tato „drobnost“ dokazuje, jak je aktuální návrat k ideji z r. 1850, kdy byl založen rakouský institut pro výzkum a zachování památek jako orgán památkové péče.

(BS)

Mikulov

S výjimkou nejstarších částí hradu, především válcové věže, není románská architektura v Mikulově ničím doložena.¹ O to významnější se zdá být náhodný

¹ Srov. k této problematice pronikavé úvahy V. Ríchtra v publikaci *Mikulov*, Brno 1971, s. 39 n.

„nález“, učiněný pracovníky tamějšího muzea. V depozitáři si povšimli torza kamenného reliéfu, který má na první pohled všechny charakteristické vlastnosti románského sochařství.² Podle záznamu v inventáři byl reliéf, označený jako úlo-mek náhrobního kamene ze 16. století představující Poslední soud, nalezen r. 1927 na zahradě domu č. 8 ve Vídeňské ulici, tedy poblíž piaristického kláštera. Bližší okolnosti nálezu nebyly uvedeny. Pozoruhodné je však samo místo nálezu. V. Richter totiž dospěl k velmi pravděpodobnému závěru, že v místech piaristické koleje a dvora stávala první, tj. předkolonizační mikulovská farní svatyně.³ To znamená, že reliéf by popřípadě mohl pocházet z této stavby a že poznatky, učiněné jeho analýzou, by mohly osvětlit i některé z otázek spojených se vznikem a existencí patrně nejstaršího mikulovského kostela.

Torzo reliéfu⁴ představuje pravou polovinu výjevu s Posledním soudem. Zřejmě v jeho středu sedí na duze Kristus jako soudce s nohama spočívajícíma na země-kouli. Jeho pravá ruka žehná, levá je natažena ve významově neurčitým gestu. V její blízkosti je anděl troubící na pozoun, pod ním je mrtvý vstávající z hrobu před nezřetelnou (démonickou?) postavou. Pod tímto výjevem a pod Kristovou le-vicí jsou znázorněni další vyvolení ležící v rakvích a hrůzy pekelných muk (nebo vydání kořisti mořem a šelmami?). Oddělena v obrysu lomenou prázdnou plochou je v pravém dolním rohu zobrazena hlava s přilbou(?) a sepjatýma rukama. Jak je patrné i z tohoto zbytku reliéfu, je Poslední soud složen z několika ikonograficky blízkých obrazových scén nebo typů. Základem je zřejmě *Maiestas Domini*, v níž nebesa zastoupená duhou a oblaky jsou Kristovou stolicí a země jako symbol Kristovy vlády nad světem jeho podnožkou. S *Maiestas Domini* je spojeno obrazové téma Posledního soudu v jeho „klasické“ podobě, doložené například Gislebertov-ým reliéfem na katedrále v Autun. Kombinací dvou ikonografických typů je již samotná postava Kristova: vykupitelské gesto jeho pravice je totiž ve spojení s vý-jevem Posledního soudu nezvyklé a lze ho vyložit nejspíše jako žehnutí blaženým, jejichž zobrazení v levé polovině reliéfu chybí (zatímco levice klesá k zatraceným). Ikonografickou kombinací Kristovy postavy dokládá také vypuštění tradiční man-dorly, což zesílilo pojetí Krista jako soudce a její „nahrazení“ duhou jako trůnem soudce s významovou ambivalencí milosti i hněvu. Mimoto je tu patrně znejasnění významu postavy Krista tím, že horní polovina jeho těla je zobrazena nahá, jen na ramenou přikrytá pláštěm. Pokud byl Kristus v románském sochařství, popřípadě monumentálním malířství zobrazen s částečně odhalenou hrudí, bylo tomu tak proto, aby bylo vidět jeho rány. Na mikulovském reliéfu je z nich však patrná pouze jediná, a to na pravé ruce protaté hřebem. A konečně v ikonografii Posledního soudu je v románském umění zcela ojedinělé připojení postavy donátora, v tomto případě snad příslušníka rytířského stavu. Nápadný je nejen jeho výskyt, ať už polopostavy nebo — sotva — celé klečící figury, ale také jeho velikost, přibližně totožná s velikostí postavy Kristovy.

Pokud jde o formální stránku torza, přináší její rozbor podobně nejednoznačné závěry. To se týká již formátu celkové plochy, jehož rekonstrukce je možná jen zčásti, poněvadž z reliéfu se dochoval menší díl. Lze však předpokládat, jak uve-deno, že Kristus byl umístěn uprostřed a že části reliéfu po jeho stranách tvořily víceméně stejně komponované protějšky souměrné podle osy jeho těla. Vzhledem k tomu, že donátor zaujímal nejspíše místo v pravém rohu dole a že při horním, spodním a pravém okraji chybí nanejvýše jen nevelká část, je možno plochu reliéfu doplnit do formátu nevýrazného obdélníka na šířku, tedy formát, který neodpovídá ani tvaru tympanonu, ani náhrobní desky. Také v samotné formální kompozici jsou, jak se zdá, nesrovnalosti. Jednotlivé scény jsou sice vrstveny do horizontálních

² Za laskavé upozornění na reliéf a za poskytnutí jeho fotografie děkuji srdečně dr. Dobromile Brichtové z mikulovského Regionálního muzea.

³ V. Richter, l. c., 67 n., 135 n.

⁴ Staré inventární číslo IV/234, nové 7987. Kámen vápencového charakteru, v. 79,5 cm, š. 68 cm. Bez stopy polychromie. Dochovaná část na několika místech ne-patrně poškozena, horní a pravý okraj se stopami po zubáku značně otlučen.

pásů, avšak nedůsledně. Jde spíše o částečné prolínání, které poněkud potlačuje románský princip „postupného“ přidávání. Mimoto narušuje celkové symetrické uspořádání reliéfu začlenění donátorovy postavy, pokud ovšem neměla — a to je nepravděpodobné — na levé straně protějšek. S výjimkou tohoto detailu a uvedeného prostupování jednotlivých výjevů odkazuje formální zpracování reliéfu nejčastěji na francouzské románské sochařství, kde se také téma Posledního soudu, popřípadě *Maiestas Domini* vyskytuje zejména v tympanonech bočních portálů velmi často. Snad nejtěsnější analogie lze nalézt u reliéfu tympanonu kostela *Sainte-Foy* v *Conques*, zejména u disproporčně velkých rukou *Kristových*, u scén s pekelnými mukami, kde jde o obdoby přímo překvapující, nebo u vyvolených vstávajících z rakví. Také tvrdé, spíše řezbářskou prací připomínající opracování *Kristova šatu* ostrými zářezy lze nalézt ve Francii, a to u postav na hlavících baziliky v *Saint-Benoît-sur-Loire*. Naproti tomu zcela nerománské je oddělení donátora od výjevů prázdnou deskou s lomeným (!) okrajem (patrně i tvar jeho přílby), modelace oblaků a také mírné, ale zřetelné zvednutí reliéfu směrem k okraji.

Z předchozího vyplývá, že s mikulovským reliéfem není z formálně slohových hledisek vše tak úplně v pořádku. Je zvláštní jeho předpokládaný formát, je nezvyklé spojení několika ikonografických typů a také některé formální vlastnosti neodpovídají charakteristickým rysům románského umění. I při vši shovívavosti, jež bude brát zřetel k velkému ikonografickému a formálnímu spektru románských uměleckých výtvorů a nadto připočte zjištěné anomálie na vrub rustikalizačnímu procesu, tj. především jen povrchní znalosti francouzského románského sochařství a spíše jen zprostředkovanému kontaktu s ním, je vyloučeno pokládat detail s donátorem za románský. Zejména v té podobě, v jaké je užit na mikulovském torze. Jako předběžné vysvětlení daleko pozdějšího vzniku reliéfu se proto nabízí nejspíše vědomá historizující tendence, tedy jakási románská renesance. Podnět k ní mohl dát přitom i donátor — objednavatel reliéfu, například požadavkem ikonografie *Posledního soudu*. Souvisel-li reliéf svým určením s předpokládaným kostelem sv. *Jana Křtitele*, který stál ještě roku 1672⁵ a kterému by měl reliéf, jak uvedeno sv. místem nálezů nejbliže, nelze už asi zjistit.

(ZK)

O s l a v a n y (okr. Brno-venkov), bývalý klášter cisterciáků *Vallis S. Mariae*

Výsledky výzkumu, pokračujícího od roku 1988 především v klášterním kostele, doplnily poznatky publikované v předcházející zprávě a umožnily provést úplnou rekonstrukci původní podoby stavby.¹

V kněžišti hlavní lodi, kde byla postupně zkoumána celá plocha polygonálního presbytáře o pěti stranách osmiúhelníka (sondy S 2/87, S 1/88, S 1/89), byly rozlišeny dvě stavební etapy. Ze starší fáze se dochovaly zbytky vybavení interiéru — úseky podlahy s otisky po čtvercových dlaždicích a základy oltářní menzy na půdorysu protáhlého obdélníka. Lomové základové zdivo oltáře s několika sekundárně užitými opracovanými kvádry bylo zapuštěno asi 10 cm pod úroveň podlahy, která se zachovala při jižní a severní straně oltáře.² Vztah této podlahy, zjištěné asi 60 cm pod úrovní ústupku rozšířeného základového zdiva závěru, k dochované stavbě nebyl zatím uspokojivě objasněn.

K západní straně oltářní menzy bylo přizděno na spáru základové zdivo mladšího oltáře obdélníkového půdorysu. Uprostřed základů byla vyzděna rovněž obdélníková ostatková schránka. S mladším oltářem, který byl založen až na vrstvách stavebního záspy asi 20 cm nad podlahou starší fáze, je možno spojit úroveň

⁵ Srov. V. Richter, l. c., 68.

¹ Zpráva o výzkumu z roku 1987 byla publikována v SPFFBU F 32 - 33, 1988—1989, 69 n.

² Přibližně čtvercové otvory (asi 15 × 15 cm) ve zdivu při porušené jižní straně oltáře mohou být pozůstatkem ukotvení dřevěné konstrukce související s oltářní menzou.

zmíněného ústupku rozšířeného předzákladu polygonu, na který byla nepochybně položena nezachovaná původní podlaha stojícího kostela.³

Základové zdivo závěru hlavní lodi je lomové, kladené do pravidelných řádků.⁴ Nepřesné nasazení nadzemní části kněžiště na základové zdivo závěru se projevilo při jihovýchodním a severovýchodním poli polygonu, kde musely být patky klenebních přípor závěru dodatečně podezděny druhotně užitými kvádry.⁵

Z dosavadních zjištění nelze zatím jednoznačně rozhodnout, zda lze půdorys starší fáze presbytáře ztotožnit s dochovaným polygonálním závěrem.

Přehlednější byla nálezová situace v sondách S 3/87, S 4/88, S 3/89 u apsid obou bočních lodí, z níž — při rekonstrukci jejich půdorysu — vyplynulo, že rytmus jejich vnějšího polygonálního pláště o pěti stranách desetiúhelníka byl v místech spojení pláště apsidy s obvodovým zdivem hlavní lodi porušen prodloužením přilehlého úseku polygonu.⁷ Apsidy obíhala podnož sestavená z pečlivě opracovaných kvádrů s okosením. Stěny členily na rozích nakoso postavené přízední polopilířky stojící na samostatných, geometricky strohých soklicích. Svou plasticitou a hmotností navozovaly dojem téměř opěrného systému.⁸ Pravděpodobně nesly obloukový vlys.⁹ Při výzkumu apsidy zaniklé jižní boční lodi bylo rovněž nalezeno základové zdivo oltáře a část dlažby ze čtvercových dlaždic černé a červené barvy.

Dva středověké horizonty byly rozlišeny také při výzkumu v chóru hlavní lodi. V sondě (S 2/89) při patě jižního ostění triumfálního oblouku a v jižní polovině lodi byla odkryta podlaha s otisky po dlažbě, související s mladší fází podlahy v presbytáři. Po rozšíření sondy směrem ke středu lodi byla v této podlaze v původním uložení nalezena náhrobní deska z počátku 16. století s rytou kresbou sedící abatyše a obvodovým nápisem.¹⁰ Neobezděná hrobová jáma byla zahloubena do vrstvy stavebního zásypu překrývajícího starší horizont. V hloubce 70 cm pod výše uvedenou úroveň byl nalezen ústupek rozšířeného předzákladu obvodové zdi chóru (sonda S 1/91). V rovině ústupku se nacházela částečně porušená štětovaná maltová podlaha. Směrem k presbytáři terén stoupal a ve svažitě hliněné navázce byly dobře patrné negativní otisky po dvou rovnoběžných, nad sebou uložených, příčné situovaných, částečně hraněných trámech, sahajících až k lici jižní obvodové zdi

³ Stávající dlažba, položená ke konci 19. století, byla uložena do vrstvy písku asi 20 cm nad úroveň ústupku základového zdiva.

⁴ Ze sondy při východním poli závěru (S 1/88) lze usuzovat, že základy polygonu byly podezděny na obloukovém nebo podkovovitém půdoryse. Zdivo závěru klášterního kostela bylo založeno na zvětralém skalním podloží nebo na vrstvě šterku v hloubce přibližně 270 cm pod dnešní podlahou.

⁵ V podezdívce při severovýchodním vrcholu polygonu byla užitá patka přízední leženy tvarově i rozměrově shodná s patkami polopilířků u obou bočních apsid.

⁶ Jako hypotézu nelze vyloučit možnost, že závěr hlavní lodi byl původně výtvarně sjednocený s apsidami bočních lodí. Z toho vyplývající předpoklad, že na základovém zdivu polygonálního půdorysu byl vystaven závěr uvnitř s obloukovým půdorysem, zaklenutý konchou a vně polygonální, který byl při přestavbě stržen a nahrazen vyspělejší formou závěru, se nepodařilo — při revizi konstrukce apsidy jižní boční lodi — spolehlivě ověřit. Bylo sice zjištěno, že v úrovni základové spáry neprobíhá vnitřní podkovovitý obrys apsidy plynule, nýbrž víceméně v přímkách, avšak o základech na půdorysu polygonu nelze uvažovat.

⁷ Obdobné technické řešení bylo užito u cisterciáckého kostela v Tišnově a pravděpodobně i u klášterního kostela ve Žďáru nad Sázavou.

⁸ Nálezy soklů přízedních ležén v místech styku podnože transeptovitého rozšíření jižní boční lodi s podnoží apsidy i obvodovou zdí jižní lodi napovídají, že přízední leženy členily i plochy podélných stěn trojlodí.

⁹ Vzhledem k plasticitě a situování těchto článků je možné předpokládat, že polopilířky apsidy byly ukončeny samostatnými hlavicemi podobně, jako u severní apsidy klášterního kostela benediktinů v Třebíči.

¹⁰ Vedle náhrobníku abatyše Kateřiny byla v místě recentního zásahu nalezena druhotně uložená renesanční náhrobní deska.

chóru. Ke spodnímu z nich byla štětovaná podlaha vytažena v ostrém úhlu. Jde o stopy po dřevěné konstrukci dvou stupňů ke zvýšené úrovni presbytáře, spojující oba nalezené úseky nejstarší zjištěné podlahy v klášterním kostele.¹¹

Shodná stratigrafická situace byla zjištěna v jižní boční lodi v místech renesanční předsíně. V sondách S 2/91 a S 3/91 byla po odstranění současné dlažby zachycena vydlážděná úroveň. Mezi čtvercovými černými a červenými dlaždicemi o několika velikostech se v dlažbě objevily dlaždice s dekorem s dosud ikonograficky bližší neurčeným motivem jezdců na koni. Po prokopání vrstvy tmavé nivní půdy byla v sondě S 2/91 nalezena starší maltová úroveň s otisky po čtvercových dlaždicích, nakoso kladených.¹² Při jižním lici obvodové zdi chóru hlavní lodi lze tuto zaniklou podlahu předpokládat v úrovni odkrytého ústupku rozšířeného základu této zdi, provázaného s podezdívkou triumfálního oblouku (S 3/91). Také v nadzemní části bylo zvdo hlavní lodi svázáno se severním ostěním vítězného oblouku apsidy. Zeď chóru hlavní lodi byla ukončena lícovaným armovaným nárožím přibližně v polovině délky transeptovitě rozšířeného chóru jižní boční lodi, zkoumaného již v roce 1987 (S 1/87).¹³

Na západní straně renesanční předsíně, půdorysně přibližně shodné s rozšířenou částí zaniklé boční lodi, byl v nadzemním zdivu této předsíně odkryt v ose boční lodi obdélníkový nízký pilíř s dvojitou čtvrtobloukou, nasazených na jednoúčhou hlavici tvořenou krycí deskou s okosy. Shodně tvarovaná patka pilíře, vycházející z tvarosloví patek pilířů mezilodních arkád, byla usazena na podlaže starší fáze, zjištěné v sondě S 2/91. Severní čtvrtoblouka se opíral o pilíř mezilodní arkády, jižní čtvrtoblouka byl zakotven na armovaném nároží v místech rozšíření boční lodi. Další čtvrtoblouky na obdélníkových podezdívkách z lomového zdiva byly odkryty v recentních výplních arkád jižní mezilodní stěny mezi prvním a druhým, druhým a třetím pilířem ve směru od východu. Stejně čtvrtoblouky z pečlivě kladených lomových klenáků byly vloženy mezi severní i jižní, první, nejvýchodnější mezilodní pilíře a ostění triumfálního oblouku chóru hlavní lodi, identifikovaného ve hmotě zdiva vestavěné gotické kruchty.¹⁴ Výška čtvrtoblouků odpovídala původnímu vertikálnímu členění bočních lodí, do nichž byly po celé jejich délce vloženy dřevěné tribuny, jak o tom svědčí i kapsy po trámech ve zdivu hlavní lodi ve výši patra nad severní boční lodi a v patře renesanční loggie.¹⁵ Existenci tribun potvrdila také komunikace objevená v síle zdiva na jižní straně chóru hlavní lodi, spojující tribunu jižní boční lodi snad s dřevěnou pavlačí nebo tribunou, posléze nahrazenou zděnou gotickou kruchtou.¹⁶ Tribuny v severní i jižní lodi byly asi přístupné

¹¹ Dřevěná konstrukce souvisí s provizorní úpravou interiéru hlavní lodi, která ovšem kontrastuje s dlažbou položenou na zvýšenou úroveň presbytáře. Provizorium v lodi zřejmě sloužilo krátkodobě do přestavby závěru kostela. Poté bylo zasypáno a úroveň lodi i presbytáře patřičně zvýšena. Možnost, že by dřevěná konstrukce souvisela s klášterním provizoriem s úplně odlišným půdorysem, lze považovat za méně pravděpodobnou.

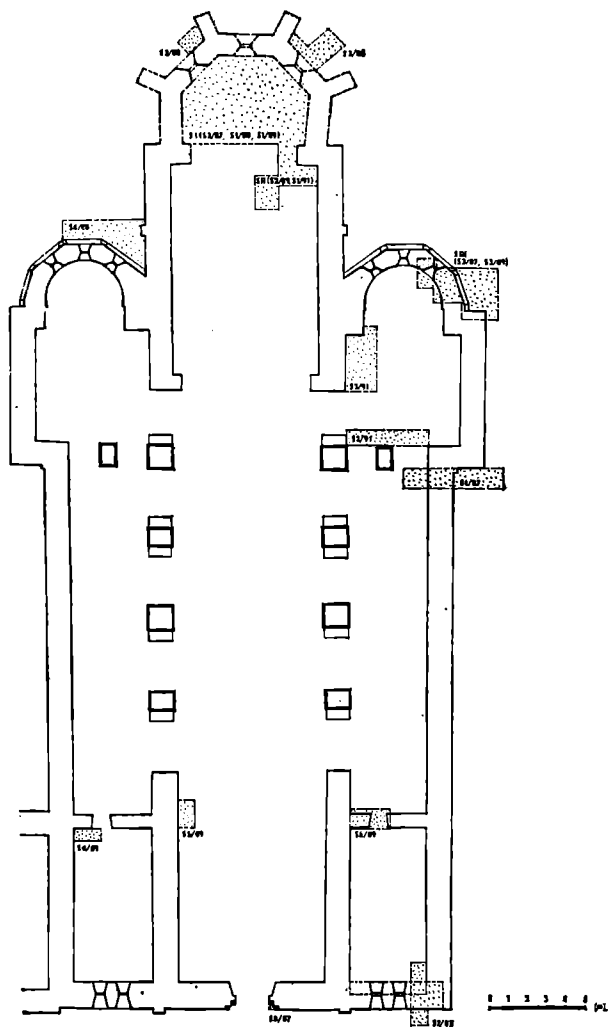
¹² Soubor dlaždic ze staršího horizontu doplnil ještě nález porušené pozoruhodné mozaikové dlažby v západní části hlavní lodi kostela (S 5/89).

¹³ Takto od hlavní lodi oddělené obě boční lodi jsou ve východní části pouze rozšířeny. O vložení transept se nejedná, jak je chybně uvedeno v předcházející zprávě.

¹⁴ Na původní omítce čtvrtoblouků a na části původního vítězného oblouku se zachovalo červenobílé kvádrování v několika provedeních.

¹⁵ Čtvrtoblouky lze zařadit pravděpodobně ještě do první stavební etapy. Užití tohoto ojedinělého motivu souvisí bezprostředně především s technickým zajištěním při nečekané labilitě založené stavby.

¹⁶ Komunikace v síle zdiva respektuje triumfální oblouk chóru hlavní lodi i koutovou podporu klenby v jihozápadním koutě chóru; vznikla tedy snad až po zaklenutí východní části hlavní lodi. Tribuna nebo pavlač v hlavní lodi, na niž komunikace ústila, pravděpodobně souvisí se specifickou liturgií v ženském klášteře. Pod tribunou mohla být v přízemí lodi dřevěná stěna letneru.

III Oslavany, návrh rekonstrukce půdorysu klášterního kostela s vyznačením sond.
Nakreslila D. Cernoušková-Neubauerová

po dřevěných schodištích z izolovaných přízemních obdélných prostor nejasné funkce (kaple?) v západní části obou bočních lodí.

Klášterní kostel vznikl ve dvou základních stavebních etapách. Už v první z nich — přibližně v období od roku 1226 do 40. let 13. století — vznikla jeho podstatná část.¹⁷ Ve 40. až 50. letech byl patrně přestavěn závěr a zaklenut chór hlavní lodí.

¹⁷ Pokud byl při slavnostním svěcení roku 1228 (CDB II, č. 320, s. 317) svěcen pouze základní kámen, posunuly by se počátky stavebních prací do následujícího roku. K počátkům kláštera srov. V. Richter, *K obnově Oslavan*, Umění VIII, 1960, s. 14—24, zvl. s. 14 a 22; D. Neubauerová, *Cisterciácký klášter v Oslavanech. K stavební historii kláštera v pozdněrománském období*, Dipl. práce FF UJEP. Brno 1989, s. 12—18.

Další středověké stavební úpravy jsou výsledkem stavební aktivity ve 14. století.

Původní stavbu lze charakterizovat jako trojlodní tribunovou baziliku dosti konzervativní koncepce s jednotlivými pokročilejšími prvky. Lodi byly vzájemně odděleny mezilodními vysokými arkádami s lomenými záklenky.¹⁸ Při západním průčelí a na východě byly boční lodi odděleny od hlavní lodi plnou zdí. Transeptovitě rozšířené chóry bočních lodí byly ukončeny apsidami s vnějším polygonálním pláštěm. Obdobně byl uzavřen i dlouhý chór hlavní lodi, který se do lodi otevíral triumfálním obloukem na přízedních polopilířích. Celý kostel byl plochostropý, i když v původním projektu se snad počítalo s šestidílnou (?) klenbou.¹⁹ Byl vymalován červenobílým kvádrováním. Celá plocha trojlodí byla vydlážděna. Na vnějším líci probíhal pod korunní římsou obloučkový vlys nesený řadou lezén. Přízedními polopilířky byly členěny polygonální závěry lodí. V ose vysokého západního průčelí, ukončeného trojúhelníkovým štítem, se nacházel ústupkový portál s dvěma dvojicemi sloupků a plastickým obloučkovým vlysem v tympanonu. Po stranách portálu se nacházely výrazné polopilíře ohraničující středové pole fasády. Dvě dvojice střílnovitých oken s půlkruhovými záklenky v průčelí bočních lodí snad doplňovalo větší okno neznámého tvaru nad portálem, kterému byla patrně předsazena klenutá předsíň.²⁰

(PB)

Tasov (okr. Třebíč), tzv. Hrádek

Výzkum, který v roce 1989 pokračoval na prostranství před věží, dále upřesnil poznatky o původní podobě hrádku.¹

Jak bylo zjištěno, navazovala bezprostředně na valeně klenuté přízemí věže, orientované na ose severovýchod — jihozápad, přístavba zachovaná částečně v nadzemním zdivu. Plocha přístavby byla zkoumána při obvodové hradební zdi v pásu o šířce asi 2,5 m. Zkoumanou část obdélného, zřejmě pravoúhlého půdorysu stavby situované před vstupní, jihozápadní průčelí věže, vymezovala zeď obvodového opevnění a k ní na spáru přizděná příčná zeď se vstupním otvorem posunutým oproti ose přízemí věže směrem k severozápadu.² Jihozápadní ostění vchodu se zachovalo do výšky asi 1 m in situ, ostění protilehlé strany vstupu bylo možno rekonstruovat z destruovaných opracovaných kvádrů. Ve zdivu prahu vstupu byla druhotně užitá cihlově červená dlaždice čtvercového formátu o straně 17 cm. Na propálené hlíněné podlaže přístavby však nebyly nalezeny žádné stopy po dlažbě.

Prostor přístavby vyplňovala až 0,5 m silná vrstva destrukce propálené mazanice s četnými otisky prutů a kulatiny, překrytá vrstvou kamenů. Spodní požárová vrstva nad podlahou přístavby pocházela nejpravděpodobněji ze zříceného obytného patra věže. Z této, na nálezy bohaté vrstvy, byl získán mimo jiné i soubor komorových kachlů s reliéfně zdobenou čelní stěnou.³ Při průčelí věže byl nalezen také kamenický článek opracovaný do tvaru lukovité prohnutého kvádrů opatřeného okosem.

Stavbu při obvodu tvrziště lze zrekonstruovat jako patrovou obytnou věž nepravidelného půdorysu, vetknutou do mohutné obvodové fortifikace. Ústřední prostou kamenného přízemí byla převýšená, valeně zaklenutá síň na půdorysu obdélní-

¹⁸ Ve zdivu kruchty se původní arkády zachovaly v celé výšce.

¹⁹ S klenebním systémem mohly souviset mohutné lezény po obou stranách chóru hlavní lodi i střídání silnějších a slabších mezilodních podpěr.

²⁰ Vzhledem k závažnosti dosud získaných poznatků by bylo žádoucí ve výzkumu pokračovat po dohodě s novým vlastníkem objektu.

¹ Zpráva o předchozím výzkumu byla publikována v SPFFBU F 32—33, 1988—1989, s. 71—72.

² Byla ověřena pouze délka přístavby — asi 440 cm. Šířka patrně odpovídala šířce průčelí věže.

³ Získaný archeologický materiál bude zpracován samostatně.

ka, vybavená otopným zařízením. Do přízemí se vstupovalo od jihozápadu portálem s lomeným záklenkem. Obytné patro s dřevěným ochozem bylo přístupné rovněž dřevěným schodištěm z prostory v jihovýchodní části přízemí. Dřevěné nebo hrázdné patro bylo vytápěno kachlovými kamny.⁴

Při dodatečné stavební úpravě byla k věži připojena jednoduchá, patrně přízemní kamenná přístavba neznámé funkce.⁵ Zřejmě byla překryta pultovou střechou opřepnou o obvodovou hradební zeď. O jejím určení snad vypovídá i ryze účelový způsob připojení k obytné věži.

(PB)

Telč, kostel sv. Ducha

Podrobný, podpovrchový stavebněhistorický průzkum věže v r. 1989¹ přinesl další upřesňující poznatky o této významné románské památce, zhodnocené v širších souvislostech již dříve.² Hranolové těleso kvádříkové románské věže bylo stavebně organickou součástí přilehlé lodi pozdně románského kostela, s níž bylo spojeno přízemním vstupem s mírně lomeným záklenkem. Přízemí věže bývalo osvětleno pouze jižním, pravouhlým, mírně špaletovaným oknem. První patro věže, z něhož bývala žebříky zpřístupněna vyšší podlaží, mělo vstupní portálek zvenčí, v západní stěně (dřevěná pavlač či můstek). Průzkumem zde bylo zjištěno původní otevření věžní tribuny do lodi axiálně komponovaným, 3 m vysokým a 260 cm širokým mírně lomeným obloukem, zaklenutým 2 řadami radiálně kladených kamenů. Ve věži i přilehlém štítu lodi je místy zachováno románské podřezávání spár zdiva. Nad předposledním patrem věže, otevřeným původně do všech stran podvojnými okny s částečně dochovanými sloupky, hlavicemi a náběžníky, jsou patrné stopy nejvyššího románského podlaží, otevřeného do všech stran potrojnými okny téhož tvarosloví.

Stavebně historickým průzkumem přízemní věže bylo zjištěno, že obvodové kvádříkové zdivo spočívá na širší základové substrukci z lomového zdiva. Vnitřní prostor základové substrukce byl vyplněn primárním zásyem, obsahujícím keramiku z doby před polovinou 13. věku. Ještě před nalitím původní maltové podlahy byly do primárního zásyu zapuštěny dva objekty, z nichž jeden obsahoval větší část nádoby se zuhelnatělými obilovinami a zvířecími kůstkami. Šlo patrně o zápalnou votivní oběť, uloženou při zakládání stavby, což potvrzuje i rostlinná a osteologická expertíza (pestrá druhová skladba kostních a botanických zbytků ukazuje na intencionalní uložení „vzorků“ vegetačních plodin a masa, nechýbí ani kohout a ryba). Uvedené poznatky potvrzují datování vzniku věže do 2. čtvrtiny 13. století, v souladu se slohovou pokročilostí detailů galeriových oken (štíhlost sloupku, vertikální protažení a přežralé promodelování vegetabilních hlavic).

Při odstranění dodatečné obezdívky přízemí věže v r. 1990 bylo v tomto materiálu identifikováno 62 opracovaných článků. Kromě fragmentu záklenku většího portálového ostění šlo především o články tří půlkruhově uzavřených a oboustranně rovnoměrně špaletovaných oken, s vnitřním rámem ostění o světlosti 63/18 cm. Pozdně románský charakter i počet zjištěných prvků ukazují na to, že pocházejí z původního kostela, nahrazeného před r. 1486 pozdně gotickou přestavbou. Odstraněná přízemní přízdívka věže přetrvala tedy téměř 500 let, jak se potvrdilo i při jejím odstraňování na severní straně, v průjezdu pozdně renesančního domu.

(LK)

⁴ Nelze vyloučit možnost, že kachlová kamna neměla vlastní topeniště a byla vytápěna z přízemního otopného zařízení pomocí teplovzdušného kanálku v síle zdiva.

⁵ Oporou pro datování přístavby může být i gotická buchta užitá ve zdivu.

¹ Elaborát a dokumentace L. Konečného, SÚRPMO Brno 1989

² J. Bláha - L. Konečný, *K nejstarší historii města Telče*. In: Uměleckohistorický sborník, Brno 1985, 129 n.

Třebíč, býv. benediktinský klášter

Během stavebních úprav v prostorách Západoravského muzea ve východním křídle bývalého benediktinského konventu byly po sejmutí omítek v interiérech druhého podlaží současné dvouraktové dispozice křídla zjištěny úseky souvislého lomového zdiva u obvodových zdí tohoto ramene kvadratury.¹ Lomové zdivo,² kladené do nepravidelných řádků, bylo vyzděno na slabě vápennou maltu s příměsí jílu. Na vnitřním líci západního i východního průčelí křídla byla patrná 2 až 2,5 cm silná vrstva vyhlazené jílové omítky, potažená tenkou vrstvou (asi 0,5 cm) omítky vápenné. Tato ojedinělá úsporná technologie byla užita i u záklenků dvou částečně zachovaných okenních (?) otvorů ve východní průčelní zdi.³ Přesněji nedatovatelné pozůstatky nepochybně ještě středověké stavební činnosti kontrastují s architekturou přílehlého klášterního kostela i dochovanými částmi křížové chodby⁴ a lze je nejpravděpodobněji přiřadit k některé z pozdějších středověkých úprav.⁵

S původním půdorysným rozčleněním východního křídla kvadratury naopak souvisí nálezy v severovýchodním koutě místnosti přiléhající k chóru jižní boční lodi. Při pravouhlém ústupku, předstupujícím před vnější líc obvodového zdiva lodi, byl nalezen průchod vytvořený hlubokou nikou v síle této zdi,⁶ zaklenutou půlkruhovým záklenkem z pečlivě tesaných klenáků.⁷ Do výklenku bylo vloženo pravouhlé ostění vlastního vstupu o světlosti 80 cm, rovněž s půlkruhovým záklenkem, vysunuté z osy výklenku směrem k západu.⁸ Západně od vchodu se ve zdivu boční lodi nacházela přibližně v úrovni záklenku niky spodní část porušeného špaletovaného okna. Šířka cihlami zazděného otvoru odpovídala šířce původních oken na průčelí severní boční lodi.⁹

Popsaný vstup z chóru boční lodi snad ústil do vyvýšeného armaria nebo sakristie, situované u benediktinských a cisterciáckých klášterů obvykle mezi boční loď

¹ Za upozornění na nové nálezy děkuji dr. L. Poláčkovi z AÚ ČSAV v Brně.

² Jako materiál byl užit aplit z místních zdrojů. Na několika místech ve východní zdi byly zjištěny přepálené kusy.

³ Otvor s nejjachovalejším záklenkem se nacházel v severovýchodním koutě jižní nárožní místnosti křídla. Plynulá křivka záklenku, vyzděného z radiálně kladených kamenů, je modelována vrstvou jílu a podobá se plochému asymetrickému trojlístku. Na vápenné omítce špalety se zachovala výmalba s motivy pěti- a šesticípých růží, provedená pravděpodobně technikou frescosecco v cihlově červené, modrošedé a okrově žluté barvě. Zřejmě obdobný otvor s cihlově červenou výmalbou na části hliněné špalety, porušené mladším střešovitým záklenkem, se nacházel v protilehlém, jihovýchodním koutě. Otvory byly identifikovány po celé délce východní zdi přibližně ve stejné výšce. V severní části budovy se nacházel mladší, obdélníkový otvor s ostěními složenými se žeber s profilací oboustranně okoseného hranolu, shodnou s profilací žeber dochovaných v ambitu.

⁴ Srov. J. Uhlíř, *Archeologický výzkum ambitu bývalého benediktinského kláštera v Třebíči — předběžná zpráva*, VVM XX, 1968, s. 285—290.

⁵ Nabízí se možnost spojit je s opravami budov konventu po roce 1468, kdy byly pobořeny při obléhání kláštera vojskem Matyáše Korvína. Srov. F. J. Rypáček, *Z archivu města Třebíče. Kronika Eliáše Střelky a pokračovatelův*. Program c.k. Státního gymnasia v Třebíči 1891—92. Třebíč 1892, s. 11.

⁶ Průchod je patrný v líci i ze strany chóru boční lodi ve výšce 157 cm nad dlažbou chóru.

⁷ Na ploše vnějšího odkrytého líce obvodové zdi chóru s řadou kamenických značek se zachovala i původní úprava zdiva v podobě zvýrazněných spár.

⁸ Rozměry i formou je nika totožná s obdobnými původními průchody ve zdech, oddělujících chóry obou bočních lodí od chóru hlavní lodi, jak je dosud patrné v průchodu z jižní boční lodi.

⁹ Oba popisované otvory jsou vzhledem k neporušené a pravidelné struktuře líce zdiva boční lodi současné s etapou výstavby východních částí kostela, kladenou nověji již do 20. let 13. století. Srov. J. Kuthan, *Zakladatelské dílo Přemysla Otakara II. v Rakousku a ve Štýrsku*. Praha 1991, s. 21.

nebo rameno transeptu a kapitulní síň v navazujícím východním křídle kvadratury. Zvýšená úroveň vstupu¹⁰ mohla souviset i s umístěním těchto prostor do polopatra, jehož zřízení bylo podmíněno dosti svažitém terémem staveniště.¹¹ O jiné možnosti výkladu lze uvažovat v souvislosti se zbytkem původního okna, zachovaným ve zdivu západně od komunikačního spojení chóru a kvadratury. V případě připojení východního křídla by totiž předpokládaná sedlová střecha okno jistě zaslepila. Průchod i okno by proto mohly být také založeny ještě před výstavbou budovy kvadratury a přilehlé křížové chodby.¹²

(PB)

Z n o j m o, h r a d

K objasnění dosud neznámé historie a podoby románského hradu přispěl rozhodujícím způsobem náhodný nález dvou jeho půdorysů z tzv. Nicolaiovy sbírky ve Württemberské státní knihovně ve Stuttgartu.¹ První kresba² zachycuje celkovou půdorysnou situaci vnitřního hradu a předhradí, vzájemně oddělených širokým příkopem, a to i ve vztahu k okolnímu terénu, popřípadě i k městu, druhá zabírá celý vnitřní hrad počínaje úsekem parkánové zdi nad příkopem. Poněvadž obě kresby vznikly ještě před barokní přestavbou hradu v druhém desetiletí 18. století (a později?), je jejich výpovědní hodnota pro poznání románského hradu mimořádně závažná. O přesnosti zaměření, provedeného ve vídeňských sázích,³ přitom nelze pochybovat.

1. Na kresbě s předhradím, označeným jako „äussere Burg“, je především přesně lokalizován vstup do hradního areálu. Jeho grafické vyjádření zachycuje zbytky útvaru (věže?) na přibližně čtvercovém půdorysu, k němuž po pravé straně u styku rovné a zakřivené ohradní zdi přiléhá šikmo do předhradí vybíhající nápadně široký úsek zdi, původně nepochybně spojený s blízkou osmibokou věží.⁴ Podobný úsek zdi, na kresbě ještě o něco širší, vybíhá po přibližně stejné cízúře severozápadně od věže a splývá se severní ohradní zdí předhradí. Na protilehlé straně předhradí, na konci první čtvrtiny jeho areálu oddělené od jeho zbývajících částí tečkovanou přímkou (odlišná úprava terénu?), je vyznačeno dlouhé mezihradbí s vnější zdí uprostřed značně narušenou, původně snad začínající již poblíž zmíněného vstupního útvaru (dvou?). V jižní výduti předhradí, které odtud pokračuje až k šijovému příkopu, je přibližně uprostřed umístěn objekt na půdorysu čtverce se šnekovým schodištěm u severozápadního nároží, uvnitř členěný na tři nestejně velké prostory. Z jedné z nich, uprostřed rozdělené nestejně dlouhými úseky zdi a pilířem (?), vybíhá směrem k rotundě podpovrchová chodba (nebo můstek na pilířích?), jež před svatyní končí.⁵ Místo mezi objektem a šijovým příkopem a v přibližně stejné šíři také pruh na protilehlé straně mezi rozdílnou úpravou terénu (?) je vysazeno blíže

¹⁰ Spáry a struktura zdiva na vnějším líci směrem do kvadratury svědčí o tom, že níka na této straně sahala původně o 60 cm níže.

¹¹ Srov. P. Kroupa, *Třebíčská bazilika*. Dipl. práce FF UJEP. Brno 1978, s. 97.

¹² Podle dochovaných částí ambitu, v literatuře dosud podrobněji nezhodnoceného, lze usuzovat na dobu výstavby kvadratury kolem poloviny 13. století. Srov. J. Uhlíř, l. c., s. 290; J. Kuthan, l. c., s. 62.

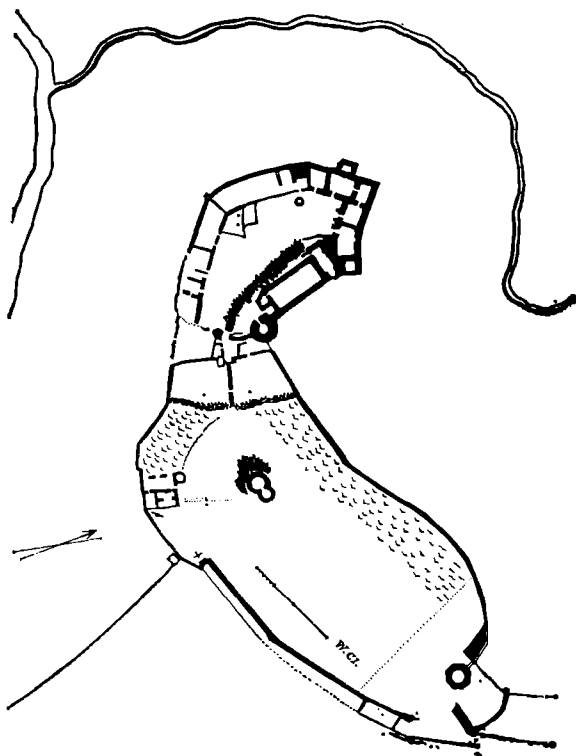
¹ O ní podrobněji — včetně otázky autorství — H. Lorenz na str. 105 n., kterému zároveň srdečně děkuji za jejich reprodukce a za souhlas k jejich zveřejnění.

² Podle H. Lorenze jde o lavírované kresby tužkou, přetaženou perem na papíře o průměrné velikosti asi 20 × 25 cm.

³ Tak je alespoň označena kresba s předhradím, zatímco na druhé měřítko chybí. Přesnost je možno ověřit si kontrolou rozměrů stojících částí a vyjádřením H. Lorenze také k této otázce.

⁴ O ní blíže L. J. Konečný na str. 202 n.

⁵ V těchto místech byl v letech 1987—1990 prováděn brněnským Archeologickým ústavem (Bohuslav Klíma) výzkum, který potvrdil existenci objektu včetně schodiště a chodby.

IV Znojmo, hrad, půdorys vnitřního hradu a předhradí. Podle zaměření z 2. desetiletí 18. století (srov. obr. příl. 44) nakreslila I. Kucharská

neurčitelnou vegetací. Cesta k vlastnímu hradu pokračovala lávkou položenou přes příkop na čtyřbokých pilířích a polopilířích.⁶

2. Zatímco část kresby, na níž je zobrazeno předhradí, nepřináší pro odhalení podoby románského hradu závažnější poznatky a s výjimkou přesné lokalizace vstupu vcelku jen podružně rozhojňuje vědomosti získané především archeologickým průzkumem v minulém století, je tomu u kresby půdorysu vlastního hradu „innere Burg“ podstatně jinak. Také tato část je zachycena na celkové kresbě; ve větším měřítku a s překvapující přesností celé řady detailů, v souboru nalezených kreseb nikoli běžnou, ji však zobrazuje kresba druhá, popsaná jako „Schloss v. Znaym mehr als nocheinmal so gross.“⁷ Kresba je bez měřítka, měrnou jednotkou byl — vzhledem k poznámce o velikosti — opět vídeňský sáh, nikoli „volný krok“ jako u většiny dalších kreseb.⁸ Vnitřní hrad začíná parkánem, který se rozkládá v celé

⁶ Zeď mezi předhradím a příkopem nemá na kresbě přesné obrysy, tj. jakoby byla polorozbořena; pokud ovšem v těchto místech nejde o rozmazanou tuš.

⁷ Označení velikosti odkazuje na kresbu s celkovou situací. — Je třeba litovat, že se při souboru nedochovala legenda k písmenům *a—l*, kterými byly označeny jednotlivé části vnitřního hradu.

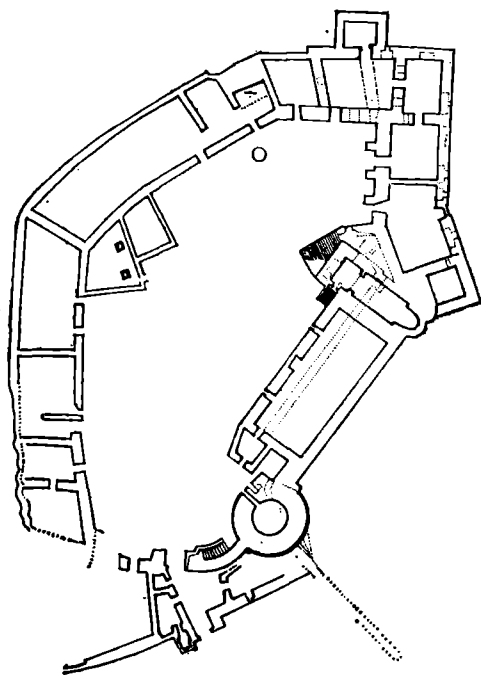
⁸ Poněvadž půdorysy jednotlivých lokalit a objektů byly pořizovány pro vojenské účely, je detailní zaměření znojmského zámku i dokladem míry strategického významu, která mu byla přisouzena nepochybně především pro jeho polohu a obranyschopnost dochovaných částí.

šíří šíje mezi zdi příkopu a šíjovou zdí. Jeho střed, zčásti předložený zdi příkopu, zaujímal průchod na severní straně rozšířený a oddělený od sousedních částí parkánu zdmi se vstupy do fortny a dalších prostor. Objekt vlastního hradu, který je znázorněn za tímto parkánem, se rozkládá na půdorysu velmi nepravidelného stlačeného šestiúhelníka a rozpadá se zřetelně na dvě části: jižní a jihozápadní rameno šestiúhelníka zaujímají nejspíše hospodářské a další užitkové budovy o stejné šíři s dvěma přístavky do nádvoří ve zlomu ramen, zbytek ostrožního obvodu pak na ně navazující obytné, reprezentační a fortifikační objekty. Pouze u styku štítové zdi se zmíněným jižním křídlem hospodářských budov je situace nejasná. Otevřené jižní křídlo — průběh zdi v těchto místech je jen naznačen tečkovaním — a nepravidelné vedení části jeho vnější zdi, z vnitřní strany navíc provedené přetrhaně svědčí o tom, že tato část hradu byla v době vzniku kresby pobořena. Kdežto užitkovým objektům autor kreseb nevěnoval příliš pozornosti, jsou ostatní části hradu provedeny značně podrobně. Vlastní vstup do hradu tvořilo mezibraní vjezdu a k němu přiléhající úseky štítové zdi: jihozápadním směrem asi lehce se zakřivující a s brankou pro pěší, severovýchodním, popřípadě severním směrem výrazně zakřivený a z vnitřní strany se schodištěm o devíti (?) stupních vedoucím nejspíše na ochoz a do věže. Tento úsek zdi přiléhal k hlavní věži, mohutnému válcovému begfritu, který byl do nádvoří břitovité rozšířen a opatřen oknem. V patře věže byl ze strany nádvoří rovnoběžný vchod. Z nepřiléhající části čar v „břitu“ lze bezpečněji usoudit jen to, že v některém z pater věže bylo otopné zařízení a východ na ochoz. Z druhé strany bergfritu, opět v polovině jeho půdorysu, vycházel krátký, podstatně silnější úsek rovně probíhající zdi, který po pravouhlej odsazení hned v věže přecházel v polovině své šířky do dlouhé vnější zdi paláce. Tato část hradního souboru, jejíž délka byla přibližně dvojnásobkem šířky,⁹ je na vnějšku bez oken, ve zdi otočené ke vstupu má u jihozápadního nároží vchod s předsíňkou, na straně do nádvoří uprostřed pravouhloú niku a souměrně po jejích stranách okno s rovnoběžnou špaletou. Na severní straně je palác zakončen plnou zdí, ve srovnání s ostatními zdmi téměř dvojnásobně silnou. Hned za ní se rozkládá příčně orientovaná dlouhá a úzká kaple, na východě zakončená protáhlou, dosti nepravidelnou, zčásti přibližně půlkruhovou, zčásti lomenou apsidou vyčnívající svým vrcholem před zeď paláce. Rovněž na západní straně kaple přesahuje šířku paláce, zde daleko zřetelněji. V místě styku se zdí paláce je zeď kaple prolomena vstupem s rovnoběžným ostěním, ke kterému vede schodiště asi o deseti stupních. V západní části kaple je tribuna, oddělená od lodí krátkými úseky zdi, spíše jen příložkami. Tribuna byla přístupná šikmou, dosti širokou chodbičkou vedoucí zdi ze severozápadního kouta paláce. Hned vlevo od vstupního otvoru je na tribuně patrně nika, další, rovněž pravouhlej a mírně asymetricky umístěná je v západní zdi tribuny. Ne zcela jasný je útvar obklopující kapli na západě a na severu.¹⁰ Zčásti, ve východní polovině, jde snad o blok zdiva (skalisko?), ke kterému přiléhá věžovitá stavba na půdorysu čtverce a z kterého severozápadním směrem vybíhá dvorní zeď dalšího křídla, zčásti, v západní polovině, jde o částečně předělenou prostorou, která vznikla mezi touto zdí a zdí kaple a která byla přístupná vchodem ve zdi do nádvoří. Poblíž vchodu se zeď mírně lomila a přecházela do stupňovité upraveného bloku zdiva, přiléhajícího k jihozápadnímu nároží kaple. U tohoto nároží končí svah obloukovitě probíhající skalní terasy, který je vyznačen jen na celkové kresbě a který na ní začíná u schodiště na ochoz(?) štítové zdi.

Zmíněnou věžovitou stavbou v blízkosti apsidy kaple začíná na půdorysu severozápadní obytné křídlo. Pokračuje velkou obdélnou prostorou, v první třetině průběhu v místě velké a hluboké niky ve vnější zdi mírně lomenou a v další části předělenou plnou tenkou příčkou. Prostora je přístupná z nádvoří dvěma vchody ve zdi zpevněné třemi opěrnými pilíři; jeden vchod má rovnoběžné, druhý šikmé,

⁹ Tým poměr stran je dosti častý u lodí románských kostelů.

¹⁰ Severní zeď kaple se přibližně v polovině po oblém (?) odsazení znatelně zužuje; v tomto místě je na kresbě také hluboká a široká pravouhlej nika, asi totožná s dnešním průchodem.

V. Hrad Znojmo, *půdorys vnitřního hradu*. Podle zaměření z 2. desetiletí 18. století (srov. obr. příl. 45) nakreslila I. Kucharská

dovnitř se otvírající ostění. Prostora je spojena vchodem s nárožní obdélnou místností, kterou hradní budovy přecházejí v pravém úhlu do posledního krátkého křídla. S ní sousedí další místnost na půdorysu lichoběžníka, přístupná z nádvoří vchodem s rovnoběžným ostěním. Z ní vede podobně utvářený, o něco širší vstup do malé prostory na obdélném půdorysu, věžovitě předložené vnější zdi. Další prostory navazující na tuto místnost s malým odsazením vnější zdi a tvořící na okraji ostrožní plošiny dvě křídla přilehlá k sobě v tupém úhlu, sloužily s největší pravděpodobností, jak už uvedeno, hospodářským a užitkovým funkcím. Stojí za zaznamenání, že vnitřní zeď je v předposledním a posledním úseku zřetelně silnější a že se na konci v tupém úhlu lomí směrem ke vstupu. Od zlomu je však v místě destrukce zároveň vyznačen tečkováním do ztracena její další, mírně obloukovitý průběh. Konečně je v nádvoří poblíž styku obytné a hospodářské části vyznačena studna, popřípadě kašna, od níž vyběhá k nejbližšímu vchodu a opačným směrem k severozápadnímu nároží kaple vytrácející se podzemní(?) chodba.

Z předchozího je zřejmé, že znojemský hrad si uchoval středověkou podobu přinejmenším v půdorysu bez větších zásahů až do barokní přestavby, provedené, jak uvedeno, nejpravděpodobněji v desátých letech 18. století (1. fáze?). Informace, které obě stuttgartské kresby přinášejí, jsou přítom natolik přesné a podrobné, že dovolují provést značně spolehlivou rekonstrukci této předbarokní, podle zjištěných indicí v podstatě nepochoybně románské zástavby hradního areálu. Hrad byl vystavěn na protáhlé ostrožně obloukovitého tvaru, vymezené a chráněné téměř v celém východozápadním průběhu svahy Granického potoka a řeky Dyje, do níž se vlévá. Širokým příkopem v téměř nejužším místě ostrožní šíje byl rozdělen na velké předhradí a malý vlastní hrad. Předhradí mělo v půdorysu tvar nepravidelného protáhlého oválu a bylo přístupné od severovýchodu. Vstupní část, tj. především

věžovitou(?) bránu, přilehlé úseky široké zdi a větší díl cesty do vlastního hradu chránila osmiboká věž.¹¹ Její mohutnost a výška, odpovídající velikosti předhradí, chránily však také hradní kapli, s níž věž tvořila hlavní dominanty podélně orientované zástavby, a snad již také budovy¹² v jižní výduti předhradí, zatímco zdvojení hradebního pláště včetně hranolové věže, patrné také na Frölichově vedutě z roku 1523, které zajišťovalo předhradí proti Starému městu, je nepochybně mladší.

Z předhradí vedla cesta do vnitřního hradu lávkou přes nestejně široký příkop¹³ s hradbou na obou stranách. Lávka ústila do parkánu, který byl v místě průchodu na jižní straně později upraven na vrátnici. Předhradí zde však nepochybně bylo již v románské fázi výstavby, kdy jako hlavní část hradního předpolí zajišťovalo vlastní vstup. Ten byl však s brankou, kterou kresba zachycuje snad na původním místě, chráněn šíjovou zdí s ochozem a především mohutnou válcovou věží na severní straně,¹⁴ na jižní pak — snad — půlválcovou baštou. Bergfrit o průměru přes 11 m byl přístupný asi z ochozu sousedního úseku štítové zdi. Pozoruhodné je jeho vetknutí do hradební zdi v místě jeho průměru, tedy tak, aby se věž uplatňovala před zdí ve své největší šířce. Za bergfritem, který byl vzhledem ke své velikosti snad zčásti obytný, probíhala hradební zeď přímočaře, poněvadž za ní se rozkládal palác o rozloze přibližně 26 × 12 m. Za původní lze pokládat jen rozmístění dvou oken v přízemní(?) sni, nikoli ovšem vchod z předsínky. Jeden z vchodů do paláce byl asi v 1. patře, snad z chodbičky ve zdi mezi bergfritem a palácem, popřípadě byl palác přístupný i pavlačovým můstkem ze schodiště bergfritu. Na paláci je nápadná tloušťka jeho krátké severní zdi společně se zdí kaple. Poněvadž vysvětlení terénními nebo statickými důvody sotva přichází v úvahu, je pravděpodobné, že buď spolu s tvarově neurčitým zpevněním(?) severní zdi kaple a snad i s původně volně stojící hranolovou věží zeď zabezpečovala palác z této strany, nebo že do ní bylo vloženo schodiště z lodí kaple na tribunu. Méně pravděpodobné je, že kaple, už asi původně přístupná přímo z nádvoří, byla jakýmsi refugiem. Zdá se jisté, že původní rozsah hradu byl v těchto místech menší, poněvadž ještě nestálo ani severní, ani západní obytné křídlo, jak vyplývá ze šířky jejich nádvořních zdí. Ostatní budovy, potřebné k provozu hradu, stávaly nejspíše v místech hospodářských a užitkových objektů. Z hlediska rekonstrukce vlastního románského hradu je pozoruhodné umístění věže, paláce a kaple na skalní terase opyše ostrožny a tedy jejich zřetelné izolování od ostatních, podstatně nížeji položených částí hradu. Výška terasy byla zřejmě dosti značná, jak ukazují srovnání jejího grafického vyznačení s vyznačením skalního soklu kaple v předhradí a ovšem úroveň dochovaných prostor při jižní zdi nádvoří. Přístup k hlavním budovám byl buď hned za štítovou zdí, nebo cestou u paty terasy k odvrácené straně paláce.

Pokud jde o vnitřek hradních budov, lze za románské pokládat asi i spojení paláce v patře s tribunou sousední kaple popsanou chodbičkou, jež ovšem původně

¹¹ V. R i c h t e r soudil, že před předhradím byl příkop. Srov. V. R i c h t e r — B. S a m e k — M. S t e h l í k, *Znojmo*. Praha 1966, s. 17.

¹² O výsledcích výzkumu v těchto místech zatím nebyla podána úhrnná zpráva. Jako základní se zde jeví otázka, zda odkryté stavby souvisely s farní funkcí svatyně.

¹³ Jeho šířka na kresbě — téměř 20 m — je jistě výsledkem mladších úprav. Srov. k tomu i B. N o v o t n ý, *Archeologické poznatky k raně až pozdně románskému Znojmu*. In: *Středověká archeologie a studium počátků měst*. Praha 1977, s. 62.

¹⁴ Věž je ovšem zachycena na některých vedutách, například na málo známé nedatované kresbě města od F. B. W e r n e r a, podle legendy (fürstl. Burg od. Schloss ganz renovirt) provedené nejspíše po barokní přestavbě, zachycující však budovy hradu podle starších zobrazení ještě před ní s nespolehlivostí Wernerovi vlastní. Na kresbě je bergfrit zdaleka nejvyšší stavbou hradu, zastřešenou strmou kuželovou střechou. Budova vlevo od něho je nepochybně palác, na kresbě o třech patrech. Dvě linky a skvrna mezi nimi by mohly znázorňovat široký úsek zdi buď s ochozem nebo s vloženou spojovací chodbou.

mohla být užší, dále tribunu pána dvorce, která rovněž mohla dříve vypadat jinak, a samostatný vstup do lodi kaple pro jeho dvůr. Také u apsidy mohlo dojít ke změně jejího půdorysu, jak naznačuje její vysunutí před líc zdi, nevelká tloušťka jejího pláště a snad i jeho nepravidelný průběh. Prázdné malé kolečko v apsidě u triumfálního oblouku a nejasné čáry většinou z něho vycházející napovídají, že apsida byla zaklenuta několikadílnou žebrovou klenbou se svorníkem, snad při přestavbě v souvislosti se zvětšením(?) kaple. Podobně jako palác je také kaple profata dvojicí paralelně probíhajících slabých a souvislých čar, které začínají u vstupní zdi paláce, v místě severní zdi kaple se lomí a — sbíhajíce se — vytráčí se ve zdi první místnosti severního křídla. Jejich rozestup má šířku chodby, z toho však nelze na nic bližšího usoudit.

S výjimkou změn ve vstupním parkánu, přístavby (nebo rozšíření?) severního a západního křídla a úprav či rozšíření hospodářských budov se tedy ve vnitřním hradě od jeho románské výstavby až do rozsáhlých barokních úprav sotva co podstatného změnilo.¹⁵ Obě zaměření proto podávají značně autentické svědectví přinejmenším o jeho půdorysném rozvržení v románské fázi jeho trvání. Již méně spolehlivě z nich lze pochopitelně rozpoznat, v které době tato osnova a její jednotlivé části vznikly. Jedním z vodítek by tu mohla být existence rotundy v předhradí. Její datování sice kolísá, zdá se však, že nejpravděpodobnější je vročení jejího vzniku do doby Břetislavovy správy. V téže době tedy stál již také hrad neznámé podoby. Poněvadž se sotva rozkládal jinde než na území dnešního barokního zámku, šlo o nevelké sídlo, které si přívlastek „munitissimum“ z roku 1148 vysloužilo spíše svou polohou nebo pevností hradeb. Na rozdíl od rotundy se však z něho dochovaly nanejvýše jen zbytky ve zdivu zámeckých objektů. Vzhledem ke známým historickým událostem lze předpokládat, že byl ve dvanáctém a v první třetině 13. století snad i několikrát přestavován. Podle všech okolností se zdá, že stuttgartská zaměření dokládají jeho půdorysnou situaci — s uvedenou výjimkou severního a západního křídla — po poslední románské úpravě. Nakolik na nich znázorněné stavby věže, paláce a kaple navázaly na předchozí budovy, je ovšem nesehnatelné posoudit. Je však přinejmenším velmi pravděpodobné, že stojí v místech stavebního jádra břetislavského hradu, a to patrně i kaple, poněvadž v rotundě nebyly nalezeny stopy po tribuně. Dostatečným důkazem pro existenci kaple ve vnitřním hradě již v době jeho vzniku je sama poloha rotundy na předhradí. Nicméně datování zachycených hlavních hradních objektů nemá spolehlivější oporu. Typologie se ukázala především v hradní architektuře metodicky velmi osídlná a jisté analogie ke znojemské osnově poskytuje zatím jen české prostkředí. Jde v první řadě o aditivní princip seskupení věže, paláce a kaple, který je doložen Soběslavovou a Vladislavovou přestavbou Pražského hradu (po 1135 před 1185) a na kterém byl patrně založen — i pokud jde o vztah předhradí s velkofarní svatyní k věži a paláci s knížecí kaplí ve vnitřním hradě — také další přemyslovský hrad u Plzně (druhá polovina 10. století(?), 11.—12. století a později). S přihlédnutím k těmto okolnostem i k nejstarším zprávám o Znojmě by bylo možno klást poslední románskou úpravu znojemského hradu předběžně do konce 12. nebo do počátku 13. století, tj. do doby správy Vladislava Jindřicha. Nejmladším článkem pevnostní soustavy by tedy patrně byla osmiboká věž, vystavěná (až po 1226?) k ochraně předhradí a zároveň vstupu do celého hradního areálu.¹⁶ Větší jistotu by mohl

¹⁵ Historie znojemského hradu nebyla dosud monograficky zpracována. Mimo jiné není vyloučeno, že barokní úprava proběhla ve dvou etapách. — Některé poznatky přinesl archeologický výzkum dnešních sklepních prostor od vstupu do vnitřního hradu. Srov. V. Podborský, Pravěké a rané historické osídlení znojemského hradu. SPFFBU E 23, 1988, s. 121 n. a tam ohlášený další příspěvek.

¹⁶ Mezi vznikem bergfritu a vznikem věže v předhradí není asi větší časový rozdíl. Jednak je šířka obou téměř shodná, jednak patrně i polygonální věž představovala před přilehlé úseky hradební zdi polovinou své šířky.

přinést jen podpovrchový stavebně historický průzkum, který se po nálezů stuttgartských kreseb přímo nabízí.

(ZK)

Znojm o, Kaple Zvěstování P. Marie a sv. Kateřiny

Stavební dějiny této nejstarší stávající moravské svatyně bylo možno upřesnit po odstranění její podlahy v rámci archeologického průzkumu Archeologického ústavu CSAV v Brně. Kromě vyvstalé problematiky interpretace zjištěných kúlových jamek zahloubených do vyrovnaného skalního podloží (nesouvisejících patrně s konstrukcí lešení) je pozoruhodným zjištěním především založení stavby na skále, vystupující mělce pod románskou podlahou. Vlastní základové zdivo lodi bylo oboustranně předstoupeno asi jen o 8 cm a na vnitřním líci povrchově upraveno „románským“ podřezáváním vyhřezlé malty do spár. To mj. dokládá, že nebylo zděno do základové rýhy (terénu), a proto též zásyp se střepy mladohradištní keramiky, přiléhající pod nejstarší zjištěnou podlahou na jižní straně k základovému zdivu, není nutně zásypem staršího objektu přetátého obvodovým zdivem lodi, nýbrž pravděpodobněji primárním zásypem skalní deprese, vzniklým až při stavbě, resp. konstrukci její nejstarší zjištěné podlahy. Pozoruhodné je i odlišné utváření vnitřního předstoupení základového zdiva v apsidě, kde bylo nejen výraznější, ale i přímkovitě úsekovité. Nejstarší zjištěná podlaha v lodi, resp. její odpreparované maltové lože, byla ovšem konstruována jako organická součást vnitřního věnce z lomového zdiva, který byl v šíři 40–50 cm a výšce 20–30 cm dodatečně přizděn k obvodovému zdivu lodi, ještě před zalitím nejstarší zjištěné maltové podlahy. V apsidě ani pod triumfálním obloukem nebyl již vnitřní základový věnec zdiva proveden. Jeho funkce — v našem románském stavitelství výjimečná — snad mohla souviset s dodatečným zpevněním základů lodi.

V lodi nebyly zjištěny žádné stopy po západní tribuně, čímž se svatyně nejen vymyká z běžného typu románských rotund, ale zvyšuje pravděpodobnost, že již v první stavební fázi byla konstruována pro celonástěnnou výmalbu interiéru. K výkladu a datování maleb bude ostatně nutné opustit dosavadní vodítka, založené na nehistorickém výkladu nápisu a jeho letopočtu 1134. Nápis totiž s největší pravděpodobností o samotných malbách nic nevyovídá. Nová vodítka k ikonografickému výkladu maleb budou autorem navržena v samostatném příspěvku.

(LK)

Znojm o, bývalá tzv. loupežnická věž

Zajímavý materiál o této pozoruhodné pozdněrománské památce z doby těsně před jejím zřícením a úplným odstraněním (1892) obsahuje spis vídeňské c. k. památkové komise, převedený do Státního ústředního archívu Praha (fond PÚ Vídeň kart. 105). Mohutná, vysoká, uvnitř kruhová, vně osmiboká věž byla vystavěna k ochraně vstupu do bývalého předhradí přemyslovského hradiska ve Znojme, jež bylo pojata při přestavbě v první čtvrti 13. věku do areálu pozdněrománského hradu. Průzkumy a posudky věže před jejím zřícením mají svůj význam pro posouzení terénní situace a zakládání středověkých staveb v tomto areálu, mj. i stavby rotundy.

Nedlouho před zřícením, 9. července 1892, požádala znojemská městská rada vídeňskou c. k. komisi o posouzení „an Ort und Stelle“ možnosti záchrany této staré památky, ohrožované zvětšujícími se trhlinami zdiva. K žádosti byl připojen technický posudek brněnského vrchního zemského inženýra Hanamanna a městského stavitele Reischla z r. 1889, obsahující podrobnou výměru a popis stavby (vysoké tehdy 32,3 m, při vnitřním průměru 6,7 m a síle zdiva 2,16 až 2,50 m). Věž založená na skalním podloží spočívala na soklovité substrukci z lomového zdiva, vysoké až 4 m, oboustranně předstoupené o 50 cm. Tento základový sokl byl ovšem původně založen do terénu a teprve jeho pozdějším odebráním obnažen, což bylo podle tehdejšího posouzení také jednou z hlavních příčin rozrušování základového zdiva destabilizace stavby. Ve výši 6 m nad základovým soklem a původní úrovní

Ränberthum in Znojmo.

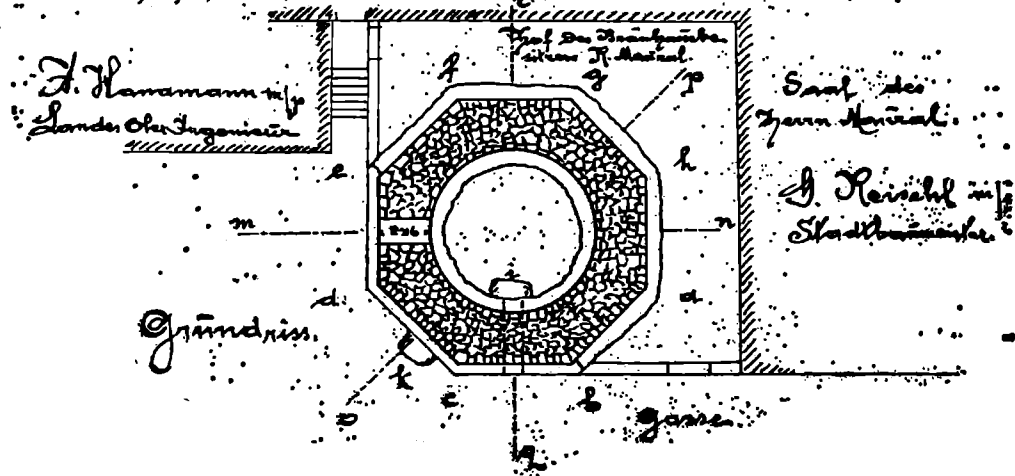
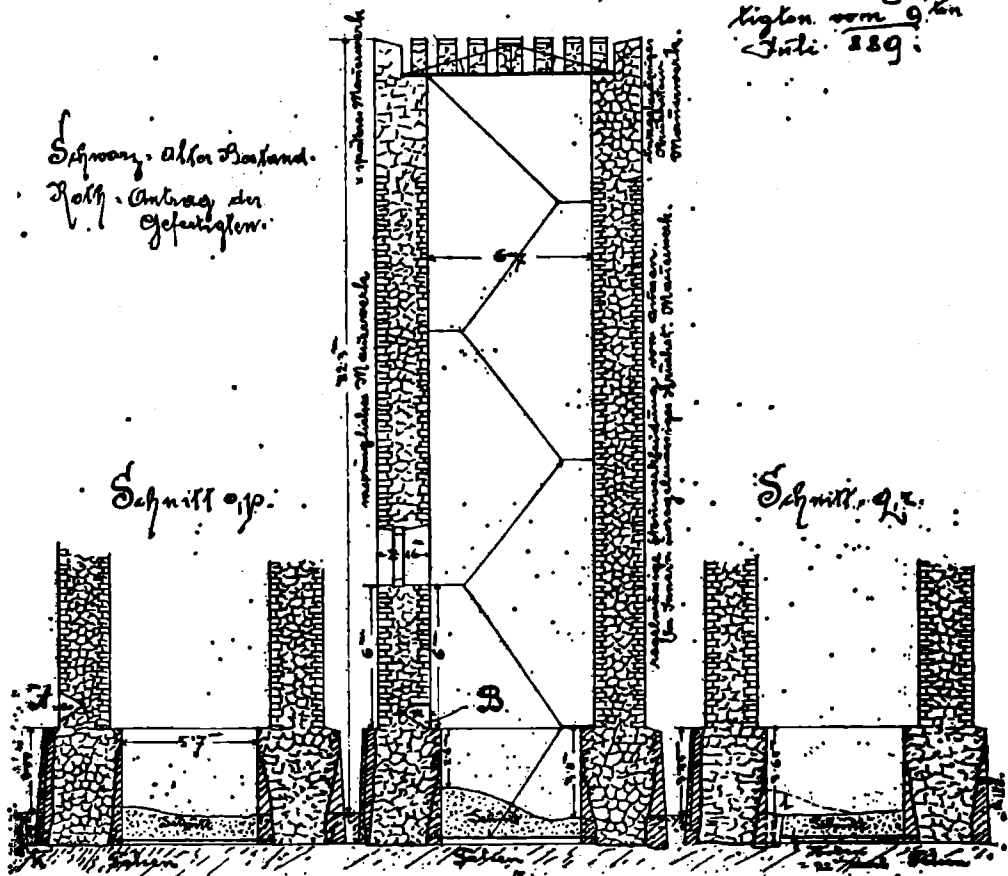
Schnitt m. n.

Brüchige einseitige
Mauern der Gasse.
Höhen vom 9. Kan
Juli 1889.

Schwanz, alter Bestand.
Kohle, Auftrag der
Gefestigten.

Schnitt o. p.

Schnitt q. r.

VI Znojmo, hrad, tzv. Loupežnická věž, půdorys a řezy. Zaměřili a nakreslili A. Hanamann a H. Reischl (1889)

terénu se do věže od jihu otevíral zřejmě původní vstup (patrně z ochozu přilehlé hradby). Vyšší podlaží byla zpřístupněna zevnitř. Nadzemní zdivo věže (nad soklem) bylo provedeno z pravidelných, hrubě opracovaných kvádrů, osazených v obou lících, zatímco uvnitř bylo zjištěno zdivo lité. Horní část věže s cimbuřím byla nadstavěna recentně, na dobové fotografii jsou patrné stopy bývalého horního dřevěného ochozu.

V rámci tehdejšího průzkumu byly též provedeny sondy při vnitřním i vnějším lici zdiva až k základové spáře. Pod destruktivními vrstvami byl zjištěn „rostlý“ terén pouze v mocnosti 22 cm nad pevným granitovým podložím, na němž byla stavba založena. Věž, vychýlená tehdy o 8 cm směrem k rotundě, měla dobré základy a pevné zdivo, avšak hlavní příčiny jeho poruch byly shledány v podmáčení a rozrušování dodatečně odpreparovaných základů. Tomu mělo být zabráněno navrhovanými přízdívkami k oběma lícům soklového zdiva od základové spáry, dále pak konzervací a doplněním původního zdiva, jeho zednickými opravami, prolitím trhlin cementovou maltou, vnitřním zastřešením cimbuří, odvodněním, osazením dřevěných podlaží se schodišti pro zprovoznění, včetně vylomení nového vstupu.

14. 7. 1892 byl předložený návrh c. k. komisí s připomínkami schválen. 22. 7. 1892 vypracoval z podnětu komise po vyšetření na místě samém architektonickou expertizu architekt August Prokop. Příčiny ohrožení stavby shledal podobné (podmáčení odpreparovaných základů a následné podemflání základového zdiva, popřípadě pohyb či otřesy terénu, eventuálně zemětřesení); rovněž jeho návrh na záchranu objektu vycházel ze sanace zdiva substrukce. Již 25. 7. 1892 se však věž zřítla. Podle dochovaného náčrtu lze odhadovat kubaturu jejího zdiva na 2 222 m³, sutin 2 890 m³, při hmotnosti zdiva 5 333 t.

Co bylo příčinou odebrání vnějšího i vnitřního terénu věže, se tehdy nevědělo. Lze předpokládat, že ke snížení terénu došlo i v okolí blízké rotundy, jak je patrné nejen ze situování jejího původního vstupu, ale i z dodatečného podezdění vnějšího soklu v 19. století, po vyobrazení M. Trappa. S odstraněním terénu kolem rotundy asi zmizelo i bývalé pohřebiště, které připomínají jen ojedinělé nálezy esovitých záušnic.

(LK)

Zdeněk Kudělka, Pavel Borský, Lubomír J. Konečný, Bohumil Samek

MALÍŘI FRANTIŠKÁNSKÉHO KONVENTU V OLOMOUCI

Pisatel staré kroniky olomouckých františkánů¹ pojal do ní i některé zprávy získané ze starších nedochovaných pramenů. Pro konvent byl významný zvláště rok 1492, kdy vstoupil do řádu jejich příznivec varadínský biskup Jan, pocházející z Prostějova, kterého chtěl král Matyáš Korvín ustanovit olomouckým biskupem.² Biskup Jan z větší části obnovil olomoucký konvent, hrozící zřícením, a na svůj náklad obstaral pergamen na osm chorálních knih, které jsou v kronice vypočítány. Všechny knihy byly v době stavovského povstání 1618 uloženy na radnici, odkud si je bratři po návratu 1621 opět vyzvedli. V roce 1642, když Švédové rozkrádali církevní poklady, odvezli františkáni své cennosti přes Kroměříž a přes Uhry až do Štýrska. Kronika se bohužel nezmiňuje o tom, zda se cennosti po odchodu Švédů

¹ Archivum Conventus Olomucensis ad S. Bernardinum F. F. Min. Refor. Prov. Boemiae. Moravský zemský archiv Brno, E 21, kart. 9. Použité údaje jsou ze strany 8—20.

² Katalog moravských biskupů, arcibiskupů a kapitul staré i nové doby. Olomouc 1977, s. 73—74.